

โบสถ์-วิหารแบบล้านช้าง ภาคสรูป :

รูปแบบ ลักษณะเฉพาะ พัฒนาการ และความเปลี่ยนแปลง

Ubosoth-Vihara of Lan Chang Architecture :

Styles, Characteristics, Developments and Transformations

ดร. ไชพัตย์ ภูชีสส์ชวกรณ์

อาจารย์ ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Taipat Puchitchawakorn, Ph.D.

Lecturer, Department of Arts and related fields, Faculty of Architecture, Silpakorn University

คำสำคัญ : โบสถ์-วิหาร ;

สถาปัตยกรรมอีสาน ;

สถาปัตยกรรมล้านช้าง

Keywords : Ubosoth-

Vihara ; Isarn

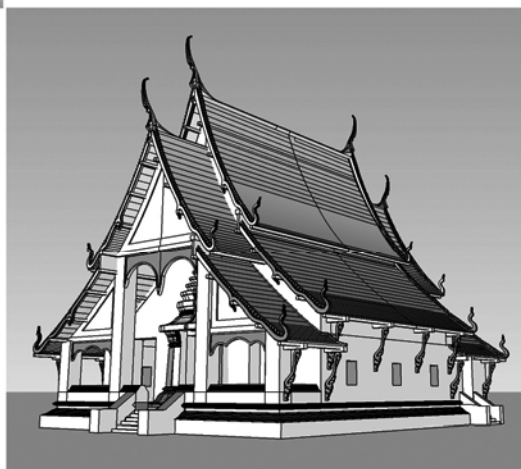
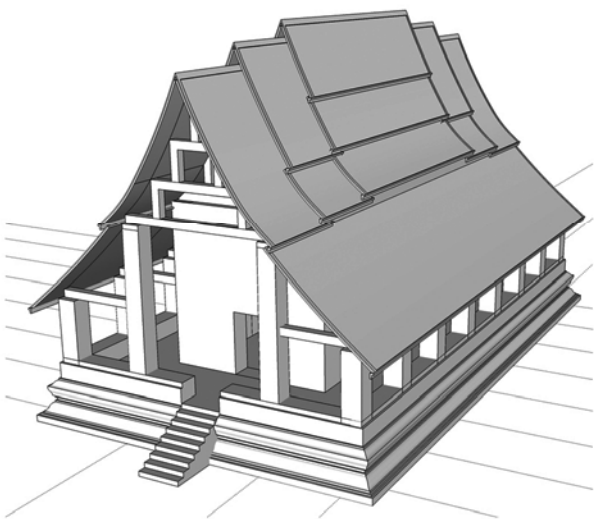
Architecture ; Lan

Chang Architecture

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุชฎินิพนธ์เรื่อง “โบสถ์-วิหารแบบล้านช้างในภาคอีสาน” มีวัตถุประสงค์สำคัญ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษารูปแบบโครงสร้างลักษณะทางศิลปสถาปัตยกรรม และการใช้พื้นที่สัมพันธ์กับบริบททางด้านสังคม ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์ 2) เพื่อศึกษาลักษณะเฉพาะและความหมายขององค์ประกอบการประดับตกแต่ง ตลอดจนบทบาทที่มีต่อความคิดความเชื่อและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม และ 3) เพื่อศึกษาพัฒนาการ ความเปลี่ยนแปลง และการปรับตัวของโบสถ์-วิหารแบบล้านช้าง และลิมแบบพื้นบ้านอีสาน

ผลการวิจัยพบว่า พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของโบสถ์-วิหารแบบล้านช้างในภาคอีสานมี 5 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ช่วงที่อาณาจักรล้านช้างยังมีอิทธิพลเหนือดินแดนภาคอีสาน การก่อสร้างโบสถ์-วิหารเรียกได้ว่าเป็นแบบ “สกุลช่างล้านช้าง” ช่วงที่ 2 ช่วงที่อาณาจักรล้านช้างเริ่มเสื่อมอำนาจลง การก่อสร้างโบสถ์-วิหารในภาคอีสานเรียกได้ว่าเป็นช่วง “ลิม-วิหารแบบพื้นบ้านอีสาน” ช่วงที่ 3 ช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา อาจเรียกได้ว่าเป็นช่วง “ลิม-วิหารแบบพื้นบ้านประยุกต์” โดยแยกย่อยออกเป็น สายชาวบ้านอีสาน และสายช่างญวน ช่วงที่ 4 ช่วงหลังจากที่จอมพล ป. และกรมศิลปากรผลิตแบบมาตรฐานขึ้นมา ประกอบกับการคมนาคมที่สะดวกขึ้น อิทธิพลจากภาคกลางหลังไหลเข้าสู่ภาคอีสาน ทำให้เกิดการสร้าง “ลิม-วิหารพื้นบ้านรูปแบบผสมภาคกลาง” และ ช่วงที่ 5 ช่วงรัชกาลปัจจุบัน เกิดการรื้อลิมเก่าแล้ว

สิม-วิหาร อีสาน

“สร้างโบสถ์ใหม่แบบภาคกลาง” เป็นที่ปรากฏทั่วไป นอกจากนี้ยังสรุปลักษณะเฉพาะของโบสถ์-วิหารแบบล้านช้างในภาคอีสานได้เป็น 3 องค์ประกอบหลักๆ คือ 1) “แผนผัง” เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าไม่มีการย่อมุม 2) “รูปทรง” มีลักษณะไม่ชะลูดและไม่เตี้ยแจ้ ผสมผสานไปกับการซ้อนชั้นหลังคาแบบเฉพาะตัว และ 3) “องค์ประกอบประดับตกแต่ง” เฉพาะตัว ได้แก่ โหง่, แขนนาง, ฮ้างเผิ้ง และแอมขันธุ์ อนึ่ง การเปลี่ยนแปลงจนนำไปสู่การหยุดพัฒนาการรูปแบบสถาปัตยกรรมเกิดจาก “บริบททางสังคมวัฒนธรรม” ที่เปลี่ยนไป สามารถจำแนกออกได้เป็น “ปัจจัยภายใน” และ “ปัจจัยภายนอก” ที่แบ่งออกเป็น 3 หมวดสำคัญ ได้แก่ 1) วัสดุ เทคนิค และภูมิปัญญา 2) ระบบเศรษฐกิจและวิถีชีวิต และ 3) แนวคิด ความเชื่อ และค่านิยม

Abstract

This research has 3 main objectives. The first objective is to study the patterns of structure, characteristics and usage of Ubosoth - Vihara of Lan Chang architecture found in Northeast region of Thailand. The second objective is to explore the characteristics and meanings of decorative elements found in Ubosoth - Vihara of Lan Chang architecture as well as their roles in the belief and ways of life of the people in society. The third is to examine the developments, changes and transformations of Ubosoth - Vihara of Lan Chang architecture and local *Sim*.

Considering the changes of Lan Chang architecture in three following areas : 1) materials, techniques and wisdom 2) economy and way of life 3) concepts, beliefs and values, the research characterises the architectural transformation into five periods. The first was a period in which Lan Chang Kingdom dominated over the Northeast region ; the architecture built during this time is termed the “Lan Chang style”. The second was a time when Lan Chang Kingdom started to decline ; the architecture of this time is known as the “Northeast folk style”. The architecture of the third period, occurring in parallel with the fourth reign of Chakri dynasty, is called “Applies folk style”. The fourth was the period after the general Plak Pibulsongkram and the Fine Arts Department standardized style and construction of Ubosoth, where architectural influences from central region were managed to merge into local style

resulting in what might called the “Mixed Style” architecture. And, the fifth period is of the present, when a number of Lan-Chang style architecture was demolished and replaced by a new with strong influence of central region. Ultimately, the research found that the unique characteristics of Lan-Chang architecture can be considered in terms of “plan”, “form”, and “decorative element”.

บทความนี้เป็นข้อสรุปการค้นพบจากดัชนีพันธเรื่อง “โบสถ์-วิหารแบบล้านช้างในภาคอีสาน” ซึ่งมีวัตถุประสงค์สำคัญ 3 ประการ คือ

1) เพื่อศึกษารูปแบบ โครงสร้าง ลักษณะทางศิลปสถาปัตยกรรม และการใช้พื้นที่ที่สัมพันธ์กับบริบททางด้านสังคม ประวัติศาสตร์ และ ภูมิศาสตร์

2) เพื่อศึกษาลักษณะเฉพาะและความหมายขององค์ประกอบการประดับตกแต่ง ตลอดจนบทบาทที่มีต่อความคิดความเชื่อและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม

3) เพื่อศึกษาพัฒนาการ ความเปลี่ยนแปลง และการปรับตัวของ โบสถ์-วิหารแบบล้านช้าง และสิมแบบพื้นบ้านอีสาน

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยทำการวิจัยจากเอกสารและจากการสำรวจภาคสนามเพื่อนำมาทำการถ้อยแถลง จัดระบบ และหาความเชื่อมโยงในหลายมิติ เพื่อให้ได้องค์ความรู้ใหม่แล้วนำเสนอ รายงานการวิจัยด้วยวิธีการพรรณนา ทำให้ค้นพบข้อสรุปหลายประการดัง จะได้อธิบายต่อไป

กรอบความคิดในการวิจัย

1) ดินแดนภาคอีสานเกือบทั้งหมดจนถึงมณฑลนครราชสีมาเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง และเป็นชายขอบระหว่างสองอาณาจักรมาก่อน ฉะนั้นจึงปรากฏรูปแบบทางศิลปะและสถาปัตยกรรมแบบล้านช้างอยู่เกือบทั่วภาคอีสาน

2) โบสถ์-วิหารแบบล้านช้างได้รับการสืบต่อจากแบบช่างหลวงของลาวอย่างมีพัฒนาการมาเป็นลำดับ จากศูนย์กลางอาณาจักรล้านช้างแผ่ขยายมายังพื้นที่ภาคอีสานในปัจจุบัน ทั้งนี้มีวัดจำนวนหนึ่งที่มีโบสถ์-วิหารรูปแบบช่างหลวงล้านช้าง กล่าวคือมีรูปแบบ โครงสร้าง และลักษณะศิลป-สถาปัตยกรรมของโบสถ์-วิหารแบบล้านช้างที่มีลักษณะเฉพาะตัว ไม่เหมือนของล้านนาและของอยุธยา โดยเกิดจากรสนิยมด้านความงามที่เป็นเอกลักษณ์ ประกอบกับปัจจัยแวดล้อมในด้านอื่นๆ ทำให้รายละเอียดการประดับตกแต่ง

ของโบสถ์-วิหารแบบสกุลช่างล้านช้างมีความโดดเด่น มีรายละเอียด มีความหมายและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น โหง่ ซ่อฟ้ากลาง หรือฝาสาท ฮังเผ็ง หรือโก่งคิ้ว แขนนาง และธูปแต้ม เป็นต้น ซึ่งมีความหมายต่อความคิดความเชื่อของผู้คนในสังคมอีสาน

3) ชาวบ้านภาคอีสานที่อยู่ห่างไกลจากอาณาจักรล้านช้างเช่น อีสานตอนกลาง มีการสร้างลิมโดยได้รับอิทธิพลจากล้านช้างและพัฒนามาเป็นแบบเฉพาะของตน จนเรียกได้ว่าเป็นลิมแบบพื้นบ้านภาคอีสานซึ่งมีขนาดที่เล็กกะทัดรัดกว่า และมีการประดับตกแต่งลดลงไปตามฐานะทางเศรษฐกิจและปัจจัยอื่นๆ

4) การศึกษาของนักวิชาการที่ผ่านมามักเรียกโดยรวมว่า“ลิม” แต่ในข้อเท็จจริงแล้วมีทั้งที่เป็นลิม (โบสถ์) และ “วิหาร” ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ต่างกัน และบางแห่งทำหน้าที่ทั้งสองแบบ

5) ภายหลังจากการตกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยาม รัฐสยามหรือไทยก็ไม่ได้เข้าไปเปลี่ยนแปลงความคิดความเชื่อดั้งเดิมของชาวลาวในภาคอีสานมากนัก กระทั่งราวสมัยรัชกาลที่ 4-5 เป็นต้นมาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านแนวคิดทางศาสนาด้วยแนวคิดจากส่วนกลาง ประกอบกับพระเถระผู้ใหญ่ที่เข้าไปมีบทบาทต่อคณะสงฆ์ในภาคอีสาน เป็นผลให้พระสงฆ์ในภาคอีสานต้องมีการปรับตัวตาม

6) สมัยจอมพล ป. เมื่อแบบอุโบสถมาตรฐานของกรมศิลปากรเกิดขึ้นมา ทำให้วัดในส่วนภูมิภาคสร้างตามแบบส่วนกลาง เกิดการรื้อลิมเก่าแล้วสร้างตามแบบภาคกลางทั่วภาคอีสาน

7) การสิ้นสุดพัฒนาการของโบสถ์-วิหารแบบล้านช้างในภาคอีสานเนื่องด้วยปัจจัยต่างๆ ทั้งจากแนวคิด ค่านิยม บทบาทของเจ้าอาวาสฆราวาส และวัสดุสมัยใหม่

8) ปัญหาที่เกิดจากการแพร่กระจายวัฒนธรรมจากส่วนกลาง ส่งผลให้มีการทำลายศิลปะและวัฒนธรรมท้องถิ่น กรณีนี้คือ โบสถ์-วิหารแบบล้านช้าง ฉะนั้นการอนุรักษ์ รื้อฟื้น และพัฒนาวัดแบบล้านช้างรวมถึงประเพณีและวัฒนธรรมที่มีการสั่งสมมาจากอดีตภายใต้บริบทสังคมในปัจจุบันควรมีทิศทางกว่าที่เป็นอยู่อย่างไรได้บ้าง

การตั้งชุมชนและสร้างวัดในหมู่บ้านภาคอีสาน

เมื่อแรกเริ่มตั้งชุมชนจะมีการกำหนดจุดศูนย์กลางของหมู่บ้านเรียกว่า “ป้อบ้าน” ไปพร้อมๆ กับการตั้ง “ศาลปู่ตา” ซึ่งจะอยู่บริเวณ “ดอนปู่ตา” ของชุมชน หลังจากที่มีการกำหนดป้อบ้านแล้วจึงจะมีสร้าง *ศาสนสถาน* หรือ *วัดประจำชุมชน* ขึ้นมา แต่ในบางหมู่บ้านการก่อตั้งชุมชนเริ่มต้นจากการเลือก

ที่ตั้งชุมชน กำหนดตำแหน่งบิโอบ้านหรือใจบ้าน แล้วสร้างศาลปูตาที่ดอนปูตาไปพร้อมๆ กับการสร้างวัดประจำชุมชนจนสำเร็จในท้ายที่สุด

การสร้างวัดประจำชุมชนหรือหมู่บ้านนั้นส่วนใหญ่มักมีการนำ *พระพุทธรูป* องค์สำคัญที่นำมาด้วยอัญเชิญมาประดิษฐาน หรือไม่ก็สร้างขึ้นใหม่เพื่อความเป็นสิริมงคล จากนั้นจึงสร้าง *วิหาร* ครอบไว้เป็นอาคารถาวร สร้างด้วยวัสดุคงทน ก่ออิฐถือปูน และมีความวิจิตรบรรจงกว่าอาคารอื่นๆ หลังจากนั้นจึงสร้าง *สิม* หรือโบสถ์ (บางแห่งไม่มีวิหารก็สร้างสิมเท่านั้น) โดยสิมนั้นจะมีขนาดเล็กกว่าวิหาร เนื่องจากใช้เฉพาะการทำสังฆกรรม ได้แก่ การบวชและการลงสวดปาฏิโมกข์เท่านั้น จึงไม่จำเป็นต้องมีขนาดใหญ่ บางแห่งทำเป็นเพียงอาคารไม้ ไม่มีการก่ออิฐถือปูนแต่อย่างใด ถัดจากนั้นก็ทำ *หอแจก* หรือศาลาการเปรียญ ซึ่งเป็นอาคารที่สร้างด้วยไม้ ไม่มีการประดับประดานัก แต่เน้นการใช้งานเพื่อรองรับประชาชนในชุมชน ส่วน *กุฎิสงฆ์* นั้นมักสร้างด้วยวัสดุไม้เช่นเดียวกันจึงไม่คงทนถาวรเท่ากับโบสถ์-วิหาร นอกจากนี้ในบางวัดที่สำคัญๆ จะมีการสร้าง *พระธาตุ* เป็นส่วนหนึ่งของวัดด้วย หากเรียงลำดับความสำคัญหรือสถานะของอาคารแต่ละหลังในวัดจะแบ่งได้เป็น 3 แบบ ได้แก่

แบบที่ 1 ประกอบด้วย 1) พระธาตุ 2) วิหาร 3) สิมหรือโบสถ์ 4) หอแจกหรือศาลาการเปรียญ 5) กุฎิสงฆ์

แบบที่ 2 ไม่มีพระธาตุ ประกอบด้วย 1) วิหาร 2) สิม 3) หอแจกหรือศาลาการเปรียญ 4) กุฎิสงฆ์

แบบที่ 3 ไม่มีพระธาตุและวิหาร ประกอบด้วย 1) สิม 2) หอแจกหรือศาลาการเปรียญ 3) กุฎิสงฆ์

คุณค่าของโบสถ์-วิหาร กรณีศึกษา

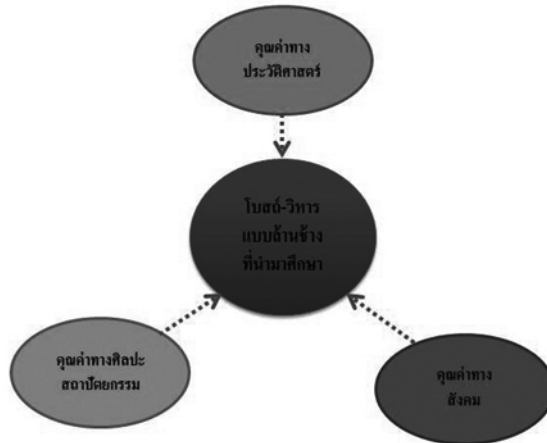
โบสถ์-วิหารที่นำมาเป็นกรณีศึกษาต้องมีรูปแบบล้านช้างเป็นที่ปรากฏค่อนข้างชัดเจน หรือเป็นโบสถ์-วิหารที่มีร่องรอยหรือลักษณะที่แสดงออกถึงเอกลักษณ์เฉพาะตัวของแบบล้านช้างที่สืบเนื่องมาจากอาณาจักรล้านช้าง โดยสามารถแบ่งคุณค่าของโบสถ์-วิหารที่นำมาเป็นกรณีศึกษาไว้ 3 ด้านด้วยกัน ดังนี้

1) คุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบสถ์-วิหารที่นำมาศึกษานั้นต้องมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แน่ชัดว่าสร้างโดยกลุ่มคนชาวลาว, กษัตริย์ลาว และขุนนางลาว เป็นต้น

2) คุณค่าทางศิลปะและสถาปัตยกรรม โบสถ์-วิหารที่นำมาศึกษานั้นต้องมีหลักฐานทางศิลปะและสถาปัตยกรรมเป็นที่ปรากฏชัดเจนว่ามีที่มาจากวัฒนธรรมลาว

3) คุณค่าทางสังคม โบสถ์-วิหารที่นำมาศึกษานั้นต้องมีความสำคัญต่อสังคมและชุมชนสืบมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

แผนภูมิแสดงความสำคัญ
3 ด้านของโบสถ์-วิหารที่
นำมาศึกษา

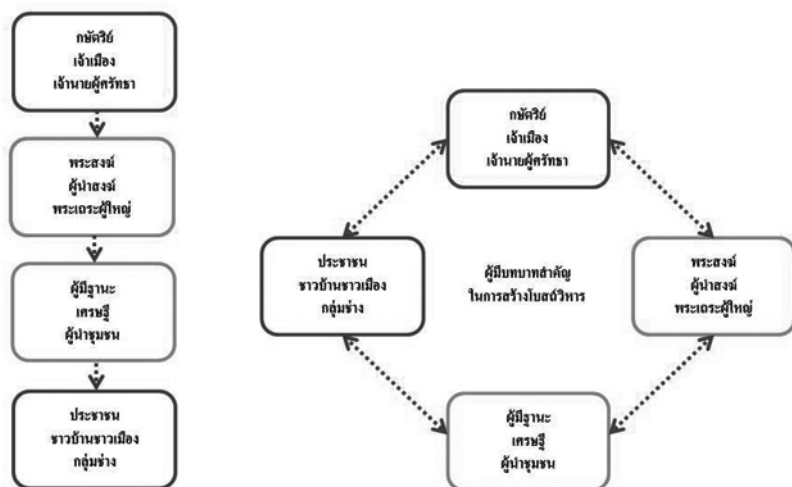
ผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างโบสถ์-วิหาร

จากการศึกษาประวัติการสร้างจะเห็นได้ว่า ผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างโบสถ์-วิหารประกอบด้วยบุคคลต่อไปนี้

- 1) กษัตริย์ เจ้าเมือง เจ้านายผู้ศรัทธา
- 2) พระสงฆ์ ผู้นำสงฆ์ พระเถระผู้ใหญ่
- 3) ผู้มีฐานะ เศรษฐี ผู้นำชุมชน
- 4) ประชาชน ชาวบ้านชาวเมือง กลุ่มช่าง

ทั้งนี้สามารถสรุปเป็นแผนภูมิความสัมพันธ์ของผู้มีบทบาทในการสร้างโบสถ์-วิหาร โดยแบ่งออกเป็นแบบแนวตั้งและแบบแนวราบ (แบบผสานประโยชน์) ได้ดังนี้

ซ้าย : ความสัมพันธ์ของผู้มีบทบาทในการสร้างโบสถ์-วิหาร “แบบแนวตั้ง”
ขวา : แผนี่ความสัมพันธ์ของผู้มีบทบาทในการสร้างโบสถ์-วิหาร “แบบผสานประโยชน์”

รูปแบบ โครงสร้าง ลักษณะทางศิลปสถาปัตยกรรม และการใช้พื้นที่

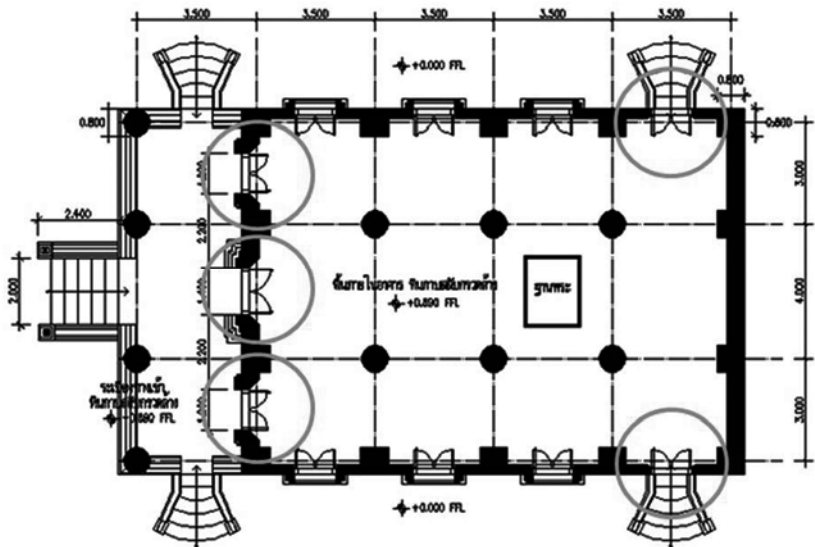
เนื่องจากมีความสับสนของนักวิชาการและบุคคลทั่วไปที่มักใช้คำว่า “สิม” เรียกแทนทั้งโบสถ์และวิหาร งานวิจัยชิ้นนี้จึงต้องการที่จะจำแนกประเภทของอาคารให้ชัดเจน โดยสามารถสรุปได้ว่ามีอาคารที่เป็น “วิหาร” ได้แก่

- 1) วิหารวัดใหญ่บ้านปะโค (วัดอุดมสรรพผล) จ.หนองคาย
  - 2) วิหารวัดมโนภิรมย์ จ.มุกดาหาร
  - 3) วิหารวัดศรีมงคลใต้ จ.มุกดาหาร
  - 4) วิหารวัดหลวง จ.อุบลราชธานี
- โดยวิหารเหล่านี้จะมีลักษณะที่สำคัญคือ
- 1) มีขนาดใหญ่กว่าสิม เนื่องจากเป็นอาคารสาธารณะมากกว่าสิม
  - 2) ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่คู่บ้านคู่เมือง
  - 3) มักมีทางเข้าออกหลายทาง เช่นมีทางเข้าออกด้านหน้า 3 ทาง
  - 4) บางหลังมีทางเข้าออกด้านข้างอีก 2 ทาง
  - 5) ไม่มีใบเสมาแสดงอาณาเขตการทำสังฆกรรม
  - 6) มักมีการปั้นตัวสัตว์ประดับราวบันได เช่น ตัวมอม หรือนาค เป็นต้น

เป็นต้น

แผนผังวิหารที่มีทางเข้าออกหลายทาง โดยมีทางเข้าออกด้านหน้า 3 ทาง และด้านข้าง 2 ทาง

ที่มา : ดัดแปลงจากแบบสำรวจของกรมศิลปากร

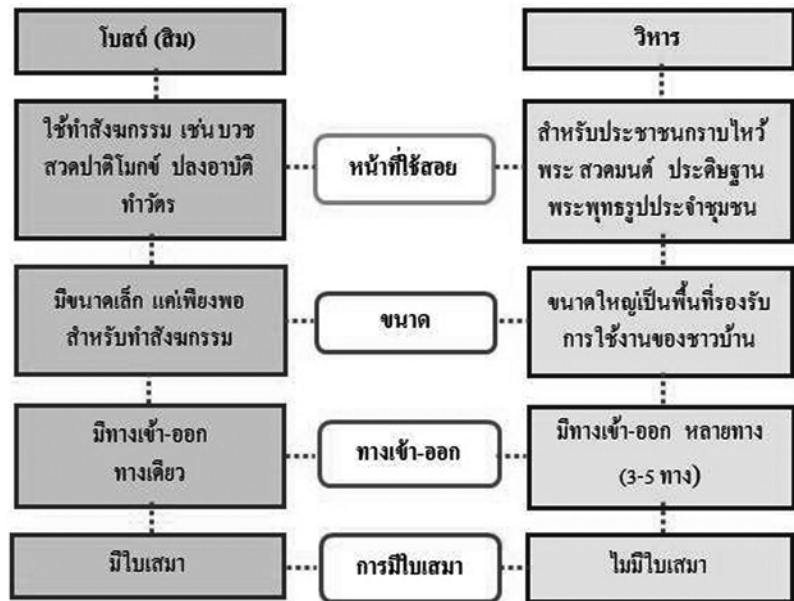

ข้อสรุปดังกล่าวนี้เป็นการย้อนกลับไปสู่คำถามที่เกี่ยวข้องกับชื่อของงานวิจัยที่ใช้คำ “โบสถ์-วิหาร” แทนที่จะใช้คำว่า “สิม” ตามที่นักวิชาการมักใช้กันทั่วไป และกลับไปสู่คำถามพื้นฐานที่ว่า โบสถ์ (สิม) และวิหารนั้นต่างกันอย่างไร ซึ่งสามารถสรุปเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. หน้าที่ใช้สอย
  - 1.1 โบสถ์หรือสิมใช้ทำสังฆกรรม เช่น บวช สวดปาติโมกข์ ปลงอาบัติ ทำวัตรเช้า-เย็น
  - 1.2 วิหารใช้สำหรับประชาชนกราบไหว้พระ สวดมนต์ มักประดิษฐานพระพุทธรูปประจำชุมชน
2. ขนาดอาคาร
  - 2.1 โบสถ์หรือสิมมักมีขนาดเล็กแค่เพียงพอสำหรับทำสังฆกรรมตามพระวินัยสงฆ์ คือรองรับพระสงฆ์ 21 รูป
  - 2.2 วิหารมักมีขนาดใหญ่ เนื่องจากเป็นพื้นที่รองรับการใช้งานของชาวบ้านที่มีจำนวนมาก และขนาดมักขึ้นกับฐานะและความสำคัญของวัด
3. ทางเข้า-ออก
  - 3.1 โบสถ์หรือสิม มีทางเข้า-ออกเพียงทางเดียว
  - 3.2 วิหาร มักมีทางเข้า-ออกหลายทาง เช่น 3-5 ทาง
4. การมีโบเสมา
  - 4.1 โบสถ์หรือสิม มีโบเสมาเป็นสัญลักษณ์และเป็นการกำหนดอาณาเขตเสมอ
  - 4.2 วิหารไม่มีโบเสมา

ความแตกต่างระหว่างโบสถ์
และวิหาร

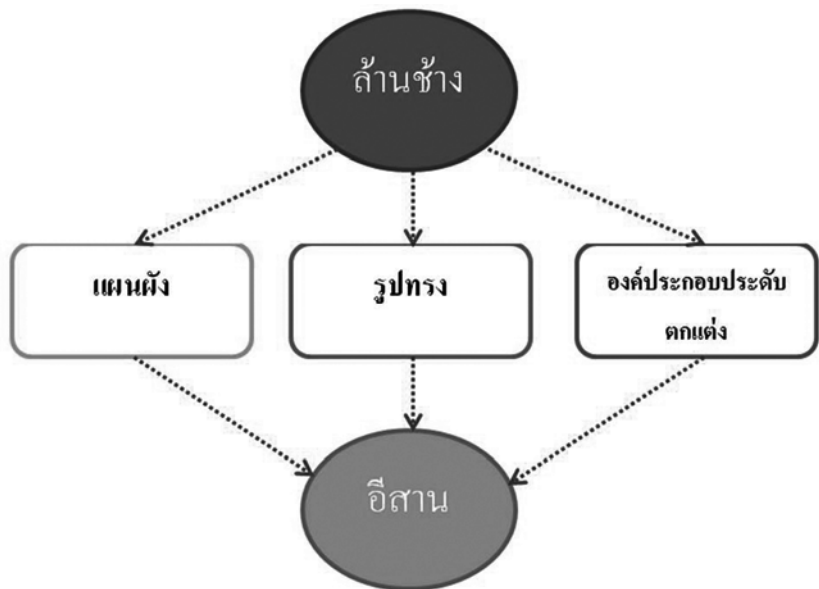
การศึกษาต้นแบบโบสถ์-วิหารในสปป. ลาวเป็นกรณีศึกษา

ในการศึกษาได้นำกรณีศึกษาโบสถ์-วิหารในสปป. ลาวมาเป็นกรณีศึกษา 4 แห่ง จะเห็นได้ว่ามีรูปแบบล้นข้างที่ค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือ “มีลักษณะเฉพาะ” ที่ใกล้เคียงกันกับโบสถ์-วิหารในภาคอีสาน ได้แก่

1) มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่ย่อมุม และมักมีโถงหน้า
2) มีรูปทรงแบบล้นข้างที่ชัดเจนแต่เนื่องจากสร้างโดยช่างหลวง เวียงจันทน์จึงมีขนาดค่อนข้างใหญ่กว่าโบสถ์-วิหารในภาคอีสาน

3) มีองค์ประกอบการประดับตกแต่งที่มีลักษณะเฉพาะ ได้แก่ โห่ง ซ่อฟ้ากลาง ฮังผึ้ง และแขนนาง

อนึ่ง ไม่ปรากฏการเขียนฮูปแต้มที่ผนังภายนอกบริเวณโถงหน้า จากการศึกษาเปรียบเทียบอาจสรุปได้ว่าโบสถ์-วิหารแบบล้นข้างในสปป. ลาวได้ส่งอิทธิพลให้กับโบสถ์-วิหารในภาคอีสาน โดยจำแนกได้เป็น 3 ประเด็นสำคัญ คือ แผนผัง รูปทรง และองค์ประกอบประดับตกแต่ง ดังแผนภูมิด้านล่างนี้

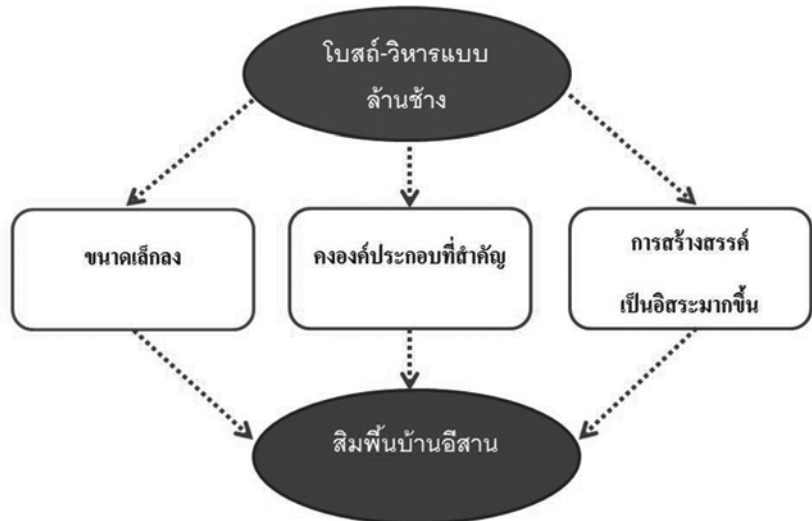
แผนภูมิสรุปแสดง
ความสัมพันธ์เชิงรูปแบบ
จากล้นข้างสู่ภาคอีสาน

ลิมพินบ้าน : ภาพสะท้อนการปรับตัวของรูปแบบและแนวคิด

จากกรณีลิมพินบ้านที่ได้นำมาศึกษาเป็นภาพสะท้อนที่ชัดเจนของการปรับตัว ทั้งในเชิงรูปแบบและแนวคิดให้สอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่นอีสาน ซึ่งสามารถสรุปสาระสำคัญของการปรับตัวได้ดังนี้

- 1) ขนาดที่เล็กลงอย่างเห็นได้ชัดทั้งความกว้างและความยาว โดยมีพื้นที่ใช้สอยเพียงพอรองรับการทำสังฆกรรมเท่านั้น
- 2) ยังคงรักษาองค์ประกอบที่สำคัญเอาไว้ ได้แก่ ฮังผึ่ง แขนนางฐานแอมวขันท์ แต่ก็มีบางอย่างที่ลดรูปหรือหายไป ได้แก่ โห่ง และช่อฟ้ากลาง
- 3) มีการสร้างสรรค์องค์ประกอบที่เป็นอิสระมากขึ้น ยกตัวอย่างเช่น การเขียนรูปแต้ม หรือการแกะสลักองค์ประกอบประดับตกแต่งต่าง ๆ

แผนภูมิสรุปการปรับตัวจาก “โบสถ์-วิหารแบบล้านช้าง” ไปสู่ “สิมที่บ้านอีสาน”

การใช้พื้นที่ของสิม

การใช้พื้นที่ของสิมที่บ้านนั้นแบ่งออกเป็น 3 ส่วนหลักๆ ได้แก่ พื้นที่ภายในสิม พื้นที่โถงหน้า และพื้นที่โดยรอบสิม โดยมีการใช้งานต่างกัันดังนี้

- 1) พื้นที่ภายในสิม เป็นพื้นที่สำคัญที่สุด ใช้ในการทำสังฆกรรมรองรับการใช้งานของพระภิกษุสงฆ์ตามพระวินัย คือ 21 รูปเท่านั้น จึงทำให้มีขนาดไม่ใหญ่นัก
- 2) พื้นที่บริเวณโถงหน้า เป็นพื้นที่เปลี่ยนผ่านระหว่างภายนอกและภายในสิม ในขั้นตอนการบวชจะมีขั้นตอนหนึ่งที่ให้นาคช้อมชานนาคในบริเวณนี้
- 3) พื้นที่โดยรอบสิมที่อยู่ใต้ชายคาปีกนกโดยรอบ เป็นพื้นที่สำหรับเดินวนรอบก่อนทำพิธีบวช นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่สำหรับฆราวาส โดยเฉพาะญาติโยมร่วมพิธีบวชภายนอกสิม

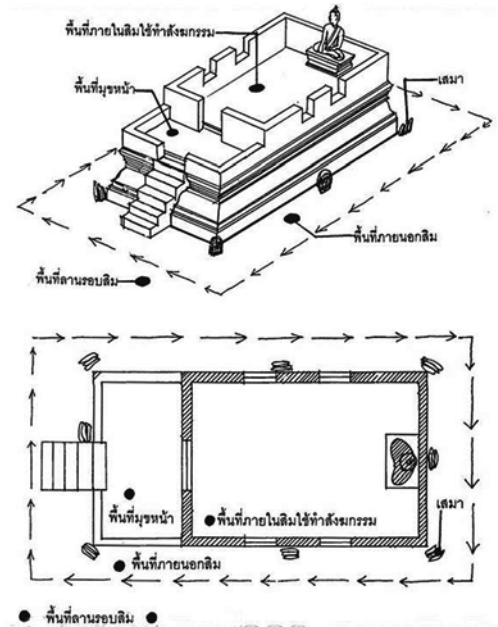
นอกจากนี้แล้วการใช้พื้นที่ทั้งภายในและภายนอกสิมนั้นยังมีเงื่อนไขทางด้านวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องอีกด้วย เช่น การห้ามฆราวาสและ

สตรีเข้ารกบวงในพิธีบวช โดยจะเห็นได้จากฐานที่สูงและช่องเปิดของอาคาร ที่มีขนาดเล็ก ทำให้บุคคลภายนอกสุมไม่สามารถทำการรกบวงพิธีกรรมได้ อีกทั้งสตรีก็ยังคงห้ามไม่ให้อยู่บริเวณโดยรอบสุมเป็นอันขาด แต่ด้วยเวลาที่ผ่านมายาวนานทำให้ความเคร่งครัดลดน้อยลง คงเหลือเพียงการห้ามเข้าพื้นที่ภายในระหว่างการบวชเท่านั้น แต่เวลาอื่นก็สามารถเข้าไปกราบไหว้ภายในได้ โดยไม่มีข้อห้ามสตรีแต่อย่างใด

การใช้พื้นที่ของสุมที่บ้าน
อีสาน

ที่มา : ตัดแปลงจาก วสันต์
ยอดอิม, สุมพื้นถิ่นในเขต
ภาคอีสานตอนบน
(กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2545), 260.

การใช้พื้นที่ของ
"สุม-วิหารแบบพื้นบ้านอีสาน"

ลักษณะเฉพาะและความหมายขององค์ประกอบประดับ ตกแต่ง

จากกรณีศึกษาโบสถ์-วิหารแบบล้านช้างในภาคอีสานนับตั้งแต่แบบที่มีความ
เข้มข้นในความเป็นล้านช้างจนมาถึงสุมแบบพื้นบ้านอีสานทำให้สามารถสรุป
ได้ว่า ความหมายที่ตัวสถาปัตยกรรมแสดงออกผ่านองค์ประกอบประดับ
ตกแต่ง อันได้แก่ แผงนาค แขนนาง และราวบันไดนั้น หมายถึงการปกป้อง
รักษาพระพุทธศาสนา ค้ำครองผู้มาใช้งาน โดยหมายรวมถึงทั้งภิกษุสงฆ์
และฆราวาส

พัฒนาการ ความเปลี่ยนแปลง และการปรับตัวของโบสถ์-วิหาร แบบล้านช้างและสุมแบบพื้นบ้านอีสาน

การคลี่คลายของรูปแบบและโครงสร้างไปสู่แบบพื้นบ้าน จากการศึกษาทำให้
สรุปได้ว่า โบสถ์-วิหารแบบล้านช้างที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่และเต็มไปด้วยการ

ประดับตกแต่งแบบช่างหลวงได้ปรับตัวไปเป็นลิมแบบก่อผนังที่มีขนาดเล็กลง
 พอเหมาะกับการใช้งาน และคลี่คลายไปเป็นลิมโปร่งที่มีความเรียบง่ายในที่สุด
 ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นการปรับตัวในลักษณะที่เรียกว่า “ทำให้ง่ายลง”
 (Simplify)

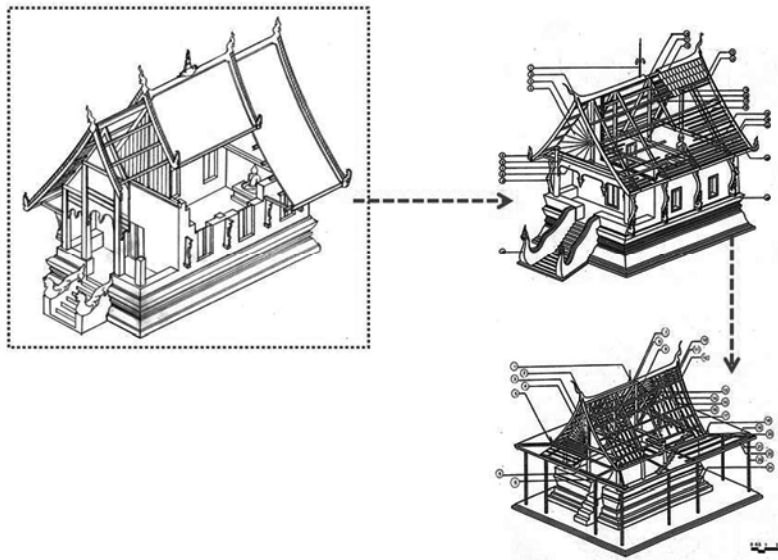
ความหมายขององค์ประกอบการประดับตกแต่ง ของโบสถ์-วิหารแบบล้านช้าง

ความหมายของ
 องค์ประกอบประดับ
 ตกแต่งของโบสถ์-วิหาร
 แบบล้านช้างในการปกป้อง
 พระพุทธศาสนาและ
 คຸ້ມครองผู้มาใช้งาน

การคลี่คลายรูปแบบและ
 โครงสร้างจากแบบล้านช้าง
 ไปสู่แบบพื้นบ้าน หรือที่
 เรียกว่าการทำให้ง่ายลง
 (Simplify)

การคลี่คลายรูปแบบและโครงสร้างจากแบบล้านช้างไปสู่แบบพื้นบ้าน

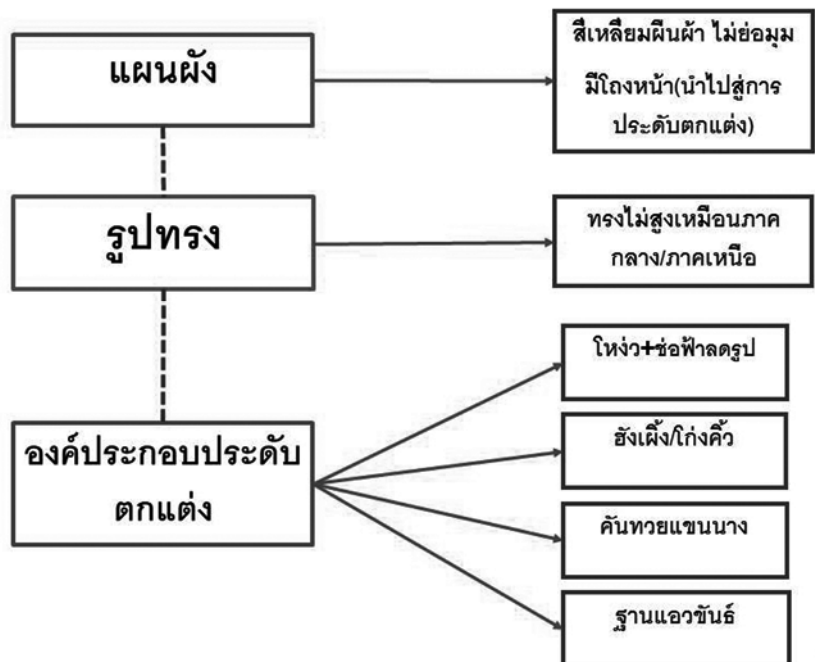

ลักษณะเฉพาะของโบสถ์-วิหารแบบล้านช้าง และสิมแบบพื้นบ้านอีสาน แบ่งออกเป็นหัวข้อหลักๆ ได้แก่ แพนผัง รูปทรง และองค์ประกอบระดับตกแต่ง ลักษณะเฉพาะดังกล่าวสรุปได้ว่าแพนผังของอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่ย่อมุม รูปทรงไม่สูงเหมือนภาคกลางและภาคเหนือ (ล้านนา) ส่วนการซ้อนชั้นหลังคามีความเรียบง่าย และสุดท้ายคือองค์ประกอบประดับตกแต่งที่สำคัญมักประกอบไปด้วย โหง่ ซ้อฟ้า แขนนาง อังเคิ่ง และแอมขันธ

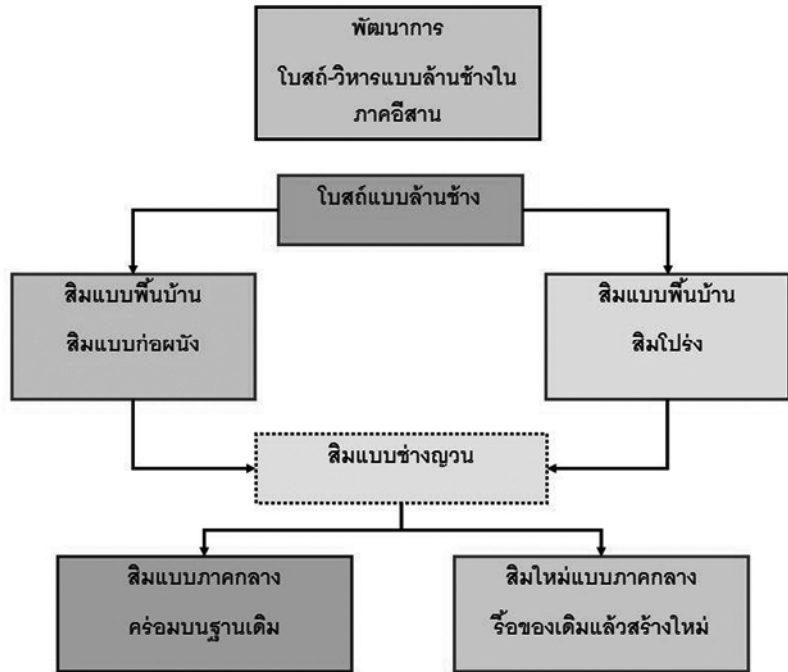
โบสถ์-วิหารแบบล้านช้างในภาคอีสานมีพัฒนาการจากแบบช่างหลวงล้านช้างไปสู่สิมแบบก่อผนัง และสิมแบบโปร่ง เมื่อผ่านการใช้งานมาจนเกิดการเสื่อมสภาพหรือผุพังจึงเริ่มมีการบูรณะ ซึ่งการบูรณะในช่วงหนึ่งผ่านการบูรณะโดยช่างญวนอพยพจากเวียดนาม กระทั่งในช่วงท้ายเกิดการสิ้นสุดพัฒนาการลงเพราะเปลี่ยนไปสร้างตามแบบภาคกลาง

ลักษณะเฉพาะของโบสถ์-วิหารแบบล้านช้างในภาคอีสาน

ลักษณะเฉพาะของโบสถ์-วิหารแบบล้านช้าง

พัฒนาการของโบสถ์-วิหารแบบล้านช้างในภาคอีสาน

ความเปลี่ยนแปลงของโบสถ์-วิหารล้านช้างในภาคอีสาน

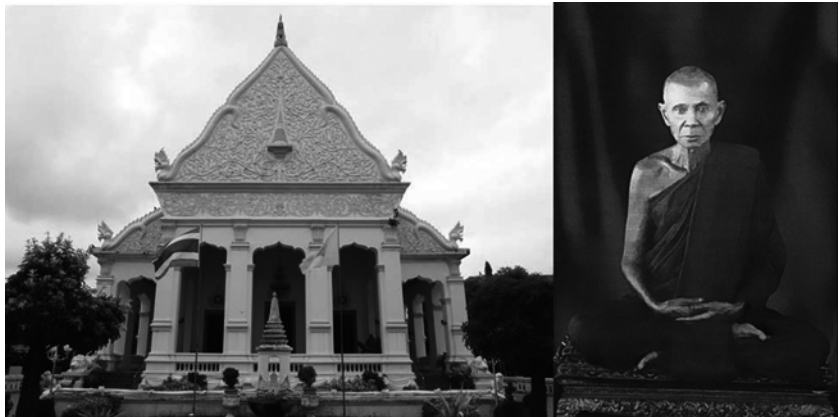
นอกเหนือไปจากผลกระทบอันเนื่องมาจากแบบก่อสร้างมาตรฐานที่ผลิตขึ้นโดยคำสั่งของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ผ่านการออกแบบของพระพรหมพิจิตรที่ส่งผลให้วัดที่วราขานาจักรโดยเฉพาะในเมืองสำคัญเปลี่ยนมาใช้รูปแบบมาตรฐานแบบภาคกลางยังมีผลกระทบหรือปัจจัยอื่นที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง อาทิเช่น

พระเถระผู้มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโบสถ์-วิหารในภาคอีสาน

พระสงฆ์ผู้มีบทบาทสำคัญต่อการเผยแพร่แนวคิดจากส่วนกลางไปสู่พระสงฆ์และวัดในภาคอีสาน คือ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ตีสโส) ท่านเป็นครูฝ่ายภาษาบาลีที่วัดสุปัฏนาราม จ.อุบลราชธานี ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่มีโรงเรียนเปิดสอนตามแบบมหาจุฬาราชวิทยาลัยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงมีพระภิกษุสามเณรทั้งใกล้-ไกล ตลอดจนมณฑลอุดรมาเล่าเรียน ทำให้ความคิดในศาสนาพุทธจากส่วนกลางเข้าไปมีอิทธิพลต่อพระสงฆ์ในอีสาน นอกจากนี้ท่านยังดำรงตำแหน่งที่มีบทบาทสำคัญในภาคอีสาน ได้แก่ ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442 ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอีสาน พ.ศ. 2447

ต่อมาสมัยต้นรัชกาลที่ 6 มณฑลอีสานได้แยกเป็น 2 มณฑล คือ มณฑลอุบล และมณฑลร้อยเอ็ด ท่านก็ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะว่าการทั้งสองมณฑล พ.ศ. 2466 และดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอุดรอีกตำแหน่งหนึ่ง สมัยต้นรัชกาลที่ 7 ทางราชการได้รวมมณฑลอุบล ร้อยเอ็ด และนครราชสีมาเป็น มณฑลนครราชสีมา ท่านก็ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา นอกจากนี้ท่านยังดำริสร้างพระอุโบสถวัดสุปัฏนาราม จ.อุบลราชธานี ซึ่งถือว่ามีขนาดใหญ่กว่าสิมอีสานดั้งเดิมค่อนข้างมาก โดยมีรูปแบบศิลปะชั้นบนเป็นทรงไทย ชั้นกลางทรงเยอรมัน และชั้นล่างเป็นทรงขอมโบราณแบบนครวัด โดยเริ่มสร้างตั้งแต่ พ.ศ. 2463 แล้วเสร็จใน พ.ศ. 2473 ผู้ออกแบบโบสถ์หลังนี้คือ “หลวงสถิตนิมมานการ (ชวน สุปัญโญ)” ลำดับเหตุการณ์ที่กล่าวมานี้ ล้วนแต่มีส่วนในการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดของขมิในภาคอีสาน ทั้งยังส่งผลต่อการปรับตัวในเชิงรูปแบบของโบสถ์-วิหารในภาคอีสานแบบค่อยเป็นค่อยไป ส่วนหนึ่งก็น่าจะเนื่องมาจากการไม่ได้มีคำสั่งให้ปฏิบัติตามอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรแต่อย่างใด

ซ้าย : พระอุโบสถวัดสุปัฏนารามที่สมเด็จพระมหาวิรวงศ์สร้างในอุบลราชธานี
ขวา : สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (อ้วน ติสโส) พระสงฆ์ผู้มีบทบาทสำคัญในภาคอีสาน
ที่มา : วัดสุปัฏนาราม จ.อุบลราชธานี
ล่าง : อุโบสถวัดสุทัศนาราม จ.อุบลราชธานี

ในเวลาต่อมาเกิดการสร้างโบสถ์เลียนแบบวัดสุปัฏนารามขึ้น นั่นคือ อุโบสถวัดสุทัศนารามซึ่งอยู่ไม่ไกลจากวัดสุปัฏนารามนัก

วัดสุทัศนารามตั้งอยู่ที่ อ. เมืองอุบลราชธานี ทางตอนเหนือของทุ่งศรีเมือง จ.อุบลราชธานี มีชื่อเดิมว่า “วัดสุทัศน์” สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2396 โดยราชบุตรสุ้ยพร้อมด้วยญาติ จากนั้นราชบุตรสุ้ยได้ไปทำศึกสงครามเมืองญวนที่เขมร เมื่อเสร็จศึกสงครามได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานี แต่ถึงแก่อสัญกรรมด้วยโรคหิวขาดเสียก่อน

อุโบสถหลังปัจจุบันของวัดสุทัศนารามสร้างเลียนแบบอุโบสถวัดสุปัฏนาราม แต่ย่อขนาดให้เล็กลง ทำให้ต้องลดจำนวนเสาทองหนึ่งต้น ขณะเดียวกันก็มีฝีมือในเชิงช่างที่อ่อนด้อยกว่า โดยสร้างสมัยหลังอุโบสถวัดสุปัฏนารามหลายสิบปี

ชาย : อุโบสถวัดสุทัศนาราม
 ขวา : อุโบสถวัดสุปฏิญนาราม

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาเกิดวิวัฒนาการของวัสดุก่อสร้างสมัยใหม่อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปิดประเทศ และการเข้ามาของชาติตะวันตกนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 สืบเนื่องมา วัสดุก่อสร้างสมัยใหม่ถูกนำเลือกเข้าสู่ภาคอีสานผ่านการขนส่งโดยรถไฟ

ปกหนังสือ “แบบนกรรม” ของพระนวกการโกวิทที่เป็น การรวบรวมแบบวัด และ คำนำในหนังสือที่ระบุว่า พิมพ์ไว้สำหรับเป็นแบบ อย่างในการก่อสร้างวัดใน มณฑลต่าง ๆ
ที่มา : พระนวกการโกวิท, *แบบนกรรม* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2528), หน้าปก.

ทางรถไฟสายภาคอีสานและการนำเข้าวัสดุแบบใหม่

ทางรถไฟสายภาคตะวันออกเฉียงเหนือถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในการนำ ความเจริญก้าวหน้าของวัสดุสมัยใหม่ไปสู่ภาคอีสาน ซึ่งได้แก่ สังกะสี และ ปูนซีเมนต์ปอร์ตแลนด์ ทั้งนี้สามารถเรียงลำดับเหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลง อันเนื่องจากการสร้างทางรถไฟสายภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้โดยเริ่มจาก การสร้างทางรถไฟเมื่อวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2434 อีก 5 ปีต่อมาก็เปิดเดิน รถไฟถึงสถานีรถไฟอุบลราชธานี และเปิดเดินรถถึงสถานีรถไฟนครราชสีมาเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2443 และไปสิ้นสุดที่สถานีรถไฟอุบลราชธานีเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2473¹

นอกจากนี้การรถไฟหลวงได้สร้างทางรถไฟสายสั้นๆ แยกจาก สถานีรถไฟอุบลราชธานีไปถึงริมแม่น้ำมูล แต่ปัจจุบันเลิกใช้งานแล้ว หลังจากนั้น การรถไฟหลวงจึงกำหนดให้สร้างทางรถไฟตอนบนเพื่ออำนวยความสะดวกแก่

ประชาชนชาวอีสานตอนบน โดยเริ่มเปิดเดินรถถึงสถานีรถไฟขอนแก่นเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 จนกระทั่งเมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2501 จึงเปิดเดินรถถึงสถานีรถไฟหนองคาย

หลังจากนั้นจึงมีการก่อสร้างทางรถไฟจากสถานีรถไฟชุมทางแก่งคอย-สถานีรถไฟชุมทางบัวใหญ่ขึ้น เปิดเดินรถครบทั้งสายเมื่อ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2501²

ผลจากการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ว่าด้วยเรื่องการขนส่งทางรถไฟนี้ ทำให้มีการขนส่งวัสดุใหม่ๆ เข้าสู่ภาคอีสานเป็นระยะ ที่เห็นได้ชัด ได้แก่ หลังคาสังกะสี และปูนซีเมนต์ปอร์ตแลนด์ ซึ่งเป็นวัสดุสมัยใหม่ที่ส่งผลกระทบต่อเทคนิควิธีการก่อสร้างแบบดั้งเดิม นั่นคือ ระบบปูนสอย และหลังคาไม้ มุงแป้นเกล็ดหรือกระเบื้องดินขอ

โรงงานผลิตปูนปอร์ตแลนด์ซีเมนต์แห่งแรกในไทย

ใน พ.ศ. 2456 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงงานผลิตปูนซีเมนต์ขึ้นในประเทศ ด้วยพระราชประสงค์ที่จะทดแทนการนำเข้าสินค้าปูนซีเมนต์จากต่างประเทศ และช่วยนำประเทศไปสู่ความเจริญก้าวหน้าในอนาคต บริษัทปูนซีเมนต์แห่งแรกของประเทศไทยจึงได้ถือกำเนิดขึ้น ตลอดระยะเวลากว่า 80 ปีของการผลิตปูนซีเมนต์ บริษัทปูนซีเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน) สร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพจัดจำหน่ายทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยมุ่งเน้นถึงการเพิ่มประสิทธิภาพในกระบวนการผลิตและการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้ ขณะเดียวกันก็ตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อสังคมและสภาพแวดล้อม³

หลังคาสังกะสี : ความทันสมัยของวัสดุ

จากข้อมูลของบริษัทไทยแลนด์ไอออนเว็คส์ จำกัด พบว่า สังกะสีมีคุณสมบัติในการป้องกันการผุกร่อนที่เกิดจากสภาพแวดล้อมได้ดี ทำให้มีการคิดนำสังกะสีไปใช้ในการเคลือบแผ่นเหล็ก โดยครั้งแรกที่เริ่มมีการรีดแผ่นเหล็กชุบสังกะสีเกิดขึ้นในราว ค.ศ. 1805 หลังจากนั้นได้มีการสร้างโรงงานรีดแผ่นเหล็กชุบสังกะสีในเบลเยียมขึ้นเป็นแห่งแรกเมื่อ ค.ศ. 1812 และนับตั้งแต่ ค.ศ. 1821 เป็นต้นมา ก็ได้มีการสร้างโรงงานผลิตเหล็กชุบสังกะสีขึ้นอีกหลายแห่ง การชุบเหล็กด้วยสังกะสี “แบบจุ่มร้อน” ได้ถูกนำมาใช้ใน ค.ศ. 1836 ในประเทศฝรั่งเศส วิธีการนี้เพิ่งถูกนำมาใช้ในเชิงอุตสาหกรรมอย่างเต็มที่ ภายหลังจากที่มีการพัฒนาวิธีการทำความสะอาดพื้นผิวของเหล็กหรือโลหะอื่นๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การชุบเคลือบสังกะสีในช่วงแรกๆ ใช้เฉพาะโลหะชั้นเล็กๆ เท่านั้น ต่อมาจึงเริ่มมีการชุบบรรจุร้อนอย่างต่อเนื่องและการชุบเส้นลวด การค้นพบแหล่งแร่มหาศาลในสหรัฐอเมริกาทำให้การผลิต

สังกะสีเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วตั้งแต่ ค.ศ. 1840 เป็นต้นมา และนับตั้งแต่ ค.ศ. 1907 สหรัฐอเมริกาก็แข่งขันแย่งหน้าเยอรมนีในฐานะผู้นำในการผลิตสังกะสีของโลกได้ในที่สุด

โรงงานผลิตสังกะสีรายแรกในประเทศไทย

บริษัทที่ผลิตเหล็กชุบสังกะสีรายแรกในประเทศไทย คือ บริษัท ไทยแลนด์ โอออนเว็คส์จำกัด ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2501 มีสำนักงานและโรงงานตั้งอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร การจัดตั้งบริษัทขึ้นนั้นเป็นการร่วมลงทุนกันระหว่างผู้ลงทุนชาวไทยและชาวญี่ปุ่น โดยมีวัตถุประสงค์ในการผลิตแผ่นเหล็กชุบสังกะสีขึ้นเองภายในประเทศเพื่อทดแทนการนำเข้าผลิตภัณฑ์ดังกล่าวจากต่างประเทศ เนื่องจากในขณะนั้นบริษัทเป็นผู้ผลิตผลิตภัณฑ์แผ่นเหล็กชุบสังกะสีเป็นรายแรกของประเทศ บริษัทจึงได้รับการส่งเสริมการลงทุนภายใต้พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนที่มีผลบังคับใช้เวลานั้น โดยสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเป็นผู้รับรอง การได้รับการส่งเสริมการลงทุนดังกล่าวแก่บริษัทใน พ.ศ. 2503 นับเป็นครั้งแรกที่สายการผลิตซึ่งประกอบไปด้วยเครื่องมือและอุปกรณ์ที่ทันสมัยอย่างครบครันได้เริ่มผลิตผลิตภัณฑ์แผ่นเหล็กชุบสังกะสี ทั้งนี้บริษัทได้ทุลเกล้าทุลกระหม่อมถวายผลิตภัณฑ์ที่ผลิตได้จำนวน 1,000 แผ่นแรกแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ

ผลกระทบ และการปรับตัวของโบสถ์-วิหารแบบล้านช้างและ ลิมพินบ้านในภาคอีสาน

โบสถ์-วิหารแบบล้านช้างและลิมพินบ้านในภาคอีสานได้รับผลกระทบทำให้ต้องมีการปรับตัว ภายหลังจากที่มีการใช้งานมาระยะเวลายาวนานจนมีความชำรุดทรุดโทรมเป็นอันมากจึงถึงคราวที่ต้องมีการปรับปรุงใหม่ การปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงนี้อาจแบ่งได้เป็นหลายลักษณะและหลายระดับดังนี้

1) คงรักษาสภาพและรูปแบบดั้งเดิมให้มากที่สุด แต่เปลี่ยนแปลงองค์ประกอบระดับตกแต่งบางส่วนไปเป็นแบบภาคกลาง เช่น ซ่อฟ้า เครื่องลายอง และหางหงส์

2) คงรักษาแผนผังและส่วนผนังอาคารไว้ แต่เปลี่ยนหลังคาใหม่ทั้งหมดไปเป็นแบบภาคกลาง ยกตัวอย่างเช่น ลิมวัดกลางมิ่งเมือง จ.ร้อยเอ็ด เป็นต้น ทั้งนี้บางแห่งอาจสร้างคร่อมหรือกวมลงบนแนวฐานเดิม เนื่องจากต้องการรักษาเขตขัณฑสีมาเอาไว้ แต่เปลี่ยนรูปแบบอาคารเป็นใน 2 ลักษณะคือ แบบช่างอีสานทำเลียนแบบภาคกลาง (ลิมโหล) และลิมแบบช่างญวน ซึ่งมีลักษณะผสมระหว่างแบบฝรั่งเศสและแบบภาคกลาง

3) สร้างบนตำแหน่งใหม่ โดยขยายขนาดและเปลี่ยนรูปแบบไปเป็นแบบภาคกลาง

ความเปลี่ยนแปลงของโบสถ์-วิหารล้านช้าง

การเปลี่ยนแปลงของโบสถ์-วิหารแบบล้านช้าง 3 ระดับ
ที่มา : *บนซ้าย* อนุรักษ์พล ตันมิ่ง, *ภาพเก่าเล่าเรื่อง เมืองเชียงคาน* (เลย : ม.ป.พ., 2555), 15.
กลางซ้าย : *ภาพเก่าเมืองร้อยเอ็ด* (ร้อยเอ็ด : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ด, 2556), 45.
ล่างซ้าย : วัดหลวง จ.อุบลราชธานี

อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมี 3 ระดับ คือ “เปลี่ยนแปลงองค์ประกอบ-สร้างคร่อม-รื้อสร้างใหม่” ซึ่งการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบและการสร้างคร่อมนั้นอาจเรียกได้ว่าเป็นการทำให้โบสถ์-วิหารมีลักษณะ “ทวีลักษณ์” หรือ “ลูกผสม” ก็ว่าได้ ส่วนการรื้อสร้างใหม่ทั้งหมดอาจเรียกได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลง “แบบถอนราก”

วัดทุ่งศรีเมือง อ.เมือง จ.อุบลราชธานี : การรับอิทธิพลภาคกลางนำไปสร้างสรรค์อย่างลงตัว

สถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลภาคกลางที่สำคัญมี 2 หลังด้วยกัน คือหอไตรกลางน้ำ และพระอุโบสถ หรือหอพระพุทธรูป ซึ่งมีครูช่างชาวเวียงจันทน์เป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2356 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2

ซ้าย : หอไตรกลางน้ำวัดทุ่งศรีเมือง มีชื่อเสียงมากจนได้รับการยกย่องว่าเป็นของดีเมืองอุบลราชธานี
ขวา : พระอุโบสถ หรือหอพระพุทธรูป วัดทุ่งศรีเมือง อิทธิพลภาคกลาง สร้างโดยกลุ่มช่างเวียงจันทน์

พระเจ้าใหญ่องค์เงิน
และรอยพระพุทธรบาท
ประดิษฐานภายใน
พระอุโบสถ หรือหอพระ
พุทธรบาท วัดทุ่งศรีเมือง
จ.อุบลราชธานี

อุโบสถวัดศรีอุบลรัตนาราม อ.เมือง จ.อุบลราชธานี : การนำรูปแบบไปใช้อย่างขาดความคำนึงถึงบริบทท้องถิ่น

อุโบสถวัดศรีอุบลรัตนารามหลังที่ปรากฏในปัจจุบันสร้างแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2511 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จมาประกอบพิธีฉลองสมโภชฝังลูกนิมิต และยกช่อฟ้าพระอุโบสถวัดศรีอุบลรัตนาราม จึงได้ทูลเกล้าถวายพระอุโบสถหลังนี้ให้อยู่ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิงอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี และทรงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเปลี่ยนชื่อจากวัดศรีทองเป็น “วัดศรีอุบลรัตนาราม” ตามนามขององค์อุปถัมภ์

รูปแบบอุโบสถหลังนี้มีที่มาจากอุโบสถวัดเบญจมบพิตรที่ออกแบบโดยสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ แต่ไม่มีระเบียงคดล้อมพื้นที่ด้านหลังเช่นวัดเบญจมบพิตร แต่ลายหน้าบันเป็นรูปพระปฐมเจดีย์ด้านวิหารพระร่วงโรจนฤทธิ์

พระอุโบสถวัดศรีอุบล
รัตนาราม ลอกเลียนแบบมา
จากอุโบสถวัดเบญจมบพิตร
แต่ลายหน้าบันเป็นรูป
พระปฐมเจดีย์มีชুমพระร่วง
โรจนฤทธิ์

การดำรงอยู่และการล่มสลายของ “ลิมอีसान”

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่านับตั้งแต่ พ.ศ. 2520 เป็นต้นมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน มีนักวิชาการหลายท่านได้เคยตั้งคำถามเกี่ยวกับการรื้อถอนลิมอีसानไปมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รศ.วิโรฒ ศรีสุโร ที่ได้กล่าวถึงความล่มสลายของลิมอีसान ในช่วงท้ายของหนังสือลิมอีसान การกระตุ้นเตือนดังกล่าวส่งผลให้เกิดการตื่นตัวของหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตลอดจนชาวบ้านในชุมชน ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ลิมอีसानไว้ได้เป็นจำนวนมาก และต่อมาก็มีนักวิชาการอีกหลายท่านได้แสดงทรรศนะที่มีต่อการรื้อถอนลิมอีसानไว้อย่างน่าสนใจ อาทิเช่น สมใจ นิ่มเล็ก⁴ ถึงกระนั้นก็ตามน่าเสียดายอย่างยิ่งที่ข้อมูลต่างๆ เข้าไม่ถึงจิตสำนึกของชุมชน ส่งผลให้มีการรื้อถอนแล้วสร้างโบสถ์ใหม่ขึ้นมาแทน และแม้ว่าหลายหลังจะได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน แต่ก็ยังไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากคนในชุมชนเท่าที่ควร โดยจะเห็นได้จากการถูกทิ้งร้าง ไม่ได้รับการเหลียวแล อันเป็นเรื่องน่าเศร้าใจอย่างยิ่ง มีนักวิชาการอีกหลายท่านที่ได้ให้ความเห็นไว้เกี่ยวกับปัญหาการล่มสลายของการสร้างโบสถ์-วิหารในภาคอีสาน ซึ่งขอเสนอแต่เพียงสังเขปดังนี้

การหยุดพัฒนาการของลิมพื้นบ้านในภาคอีสานในมุมมองของนักวิชาการ

จากการศึกษาเอกสารที่มีการตีพิมพ์เป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับความเห็นของนักวิชาการต่อกรณีการรื้อทำลายและการสิ้นสุดพัฒนาการลิมอีसानพบว่า มีนักวิชาการคนสำคัญที่กล่าวถึงกรณีการรื้อทำลายลิมในภาคอีสานและการสิ้นสุดพัฒนาการของลิมในภาคอีสานไว้ดังนี้

รองศาสตราจารย์ วิโรฒ ศรีสุโร

รองศาสตราจารย์ วิโรฒ ศรีสุโร (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) เป็นนักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมแห่งมหาวิทยาลัยขอนแก่นที่ได้บุกเบิกการศึกษาเรื่องสถาปัตยกรรมในภาคอีสานโดยเฉพาะอย่างยิ่งลิมอีसान ได้สรุปสาเหตุแห่งการสิ้นสุดของลิมอีसानไว้ภายใต้อิทธิพลดังต่อไปนี้ 1) อิทธิพลจากค่านิยม 2) อิทธิพลจากการปกครองส่วนกลาง 3) อิทธิพลจากพระสงฆ์ที่ได้ไปศึกษาพระปริยัติธรรมจากกรุงเทพฯ 4) ความไม่เข้าใจในภูมิปัญญาเชิงช่างพื้นบ้านของอีสาน/ละอายในภูมิปัญญาเดิม 5) การประเมินคุณค่าทางศิลปสถาปัตยกรรมของตนเองผิดไป/ มีปมด้อยทางวัฒนธรรม 6) นิยมลัทธิเอาอย่างโดยปราศจากโยนิโสมนสิการโดยถ่องแท้/ ใต้ใหม่ลิมเก่าเร็ว⁵

รองศาสตราจารย์ สมใจ นิ่มเล็ก

รองศาสตราจารย์ สมใจ นิ่มเล็ก เป็นราชบัณฑิตและผู้เชี่ยวชาญด้านสถาปัตยกรรมไทยได้เขียนแสดงความเห็นต่อกรณีการสร้างสิมแบบภาคกลางในพื้นที่ภาคอีสานหลายแห่ง โดยได้ตั้งข้อสังเกตและอธิบายถึงปรากฏการณ์การสร้างโบสถ์แบบภาคกลางทรงสูงชะลูดไว้ดังนี้ คือ 1) รูปแบบภาคกลางที่นำมาใช้สร้างนั้นไม่ได้ถูกต้องตามรูปแบบ ทรวดทรง และองค์ประกอบ 2) วิธีขอพระราชทานวิสุงคามสีมามีขั้นตอนมากมายทางวัดจึงตัดสินใจใช้วิสุงคามสีมาเดิม โดยรื้อสิมเดิมออกแล้วสร้างแบบใหม่ที่เดิม 3) ความรู้ทางสถาปัตยกรรมไทยมีไม่มากพอ 4) ความเห็นแก่ได้ ความถือดี ความอวดรู้ การแย่งงานก็เป็นมูลเหตุสำคัญให้เกิดสถาปัตยกรรมแบบภาคกลางที่ไม่ถูกต้องขึ้นทดแทนสิม ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของภาคอีสานที่สั่งสมมานานและกำลังจะสูญสิ้นไปในอนาคต⁶

ดร.ตึก แสนบุญ

ดร.ตึก แสนบุญ เป็นนักวิชาการรุ่นใหม่แห่งมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี และเป็นลูกศิษย์คนสำคัญของ รศ.วิโรฒ ศรีสุโร ที่สนใจศึกษาสถาปัตยกรรมอีสานสืบเนื่องมาเป็นเวลานานนับสิบปี ได้เขียนบทความวิชาการที่เกี่ยวกับกรณีการรื้อทำลายสิมในภาคอีสานดังมีข้อความที่น่าสนใจดังนี้ “สิม มีขนาดเล็ก ไม่ใหญ่โตใ้ทู่เหมือนโบสถ์ในเมืองหรือโบสถ์ในกรุงเทพฯ”, “สิม มีความขำรดทรุดโทรมมาก อายบ้านอื่นเขา เดียวจะหาว่าลูกหลานบ้านนี้ไม่เอาใจใส่”, “ชาวอีสาน อยากอายมุนมังของเจ้าของ สู้ภาคเหนือไม่ได้ คนเมืองเขาวัฒนธรรมเข้มแข็ง”⁷

ศาสตราจารย์ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์

ศาสตราจารย์ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะคนสำคัญแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้สรุปปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้สิมในภาคอีสานหยุดพัฒนาการลงไว้ว่า อิทธิพลรูปแบบสถาปัตยกรรมจากภาคกลางเริ่มส่งผลต่อรูปแบบอุโบสถในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 มีพระสงฆ์ที่ได้เคยมาศึกษาเล่าเรียนที่กรุงเทพฯ (สมัยรัชกาลที่ 4) ได้นำเอาขนบธรรมเนียมจากกรุงเทพฯ ตลอดจนรูปแบบการสร้างอุโบสถไปสร้างในภาคอีสาน (เช่นกรณีวัดทุ่งศรีเมือง จ.อุบลราชธานี) ในช่วงทศวรรษแรกของรัชกาลที่ 9 อุโบสถแบบสำเร็จรูปของกรมศิลปากรที่ออกแบบโดยพระพรหมพิจิตร ที่เรียกกันว่า “สิมโหล” นิยมสร้างในวัดสำคัญประจำจังหวัดภาคอีสาน (เช่นวัดบูรพาราม จ.สุรินทร์) ค่านิยมการสร้างแบบสำเร็จรูปกรมศิลปากร

น่าจะส่งผลให้ช่างท้องถิ่นเลียนแบบตาม แต่เนื่องจากขาดทุนทรัพย์จึงต้องสร้างด้วยวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น⁹

ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์

ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้กล่าวถึงเหตุผลหรือจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้ลิมอีสานสิ้นสุดพัฒนาการลงว่าเป็นผลจากแบบมาตรฐานของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังข้อความว่า

ลิมอีสานได้มาถึงจุดเปลี่ยนสำคัญในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 หรือในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี เนื่องจากในระยะเวลาที่รัฐบาลได้มีนโยบายให้วัดต่างๆ ทั่วประเทศสร้างอุโบสถหรือลิมในรูปแบบเดียวกันทั้งหมดตามที่รัฐบาลได้ออกแบบไว้ 3 แบบ เรียกว่า แบบ ก. ข. ค. ส่งผลให้การสืบสานงานช่างพื้นบ้านแบบเดิมที่เคยมีมาในภาคอีสานต้องหยุดชะงักลง และไม่มี การสร้างลิมที่เป็นแบบพื้นบ้านตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา⁹

ศาสตราจารย์ ธวัช ปุณโณทก

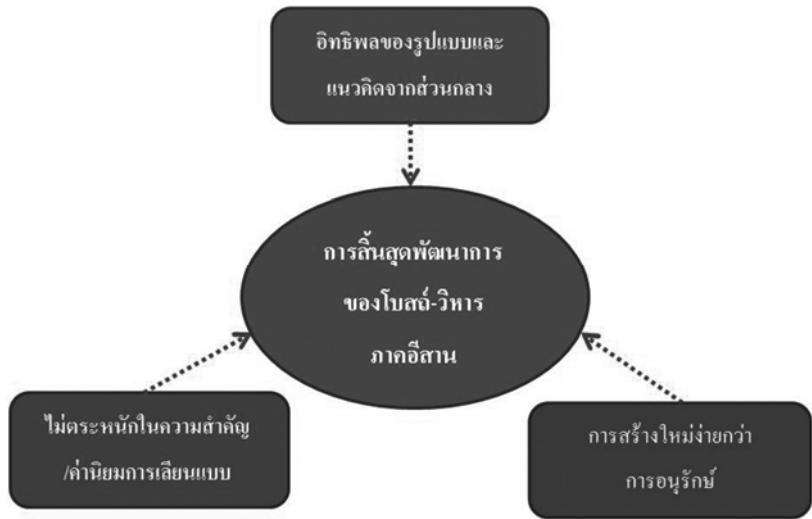
ศาสตราจารย์ ธวัช ปุณโณทก (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) เป็นนักวิชาการด้านจารึกอีสานคนสำคัญ ได้กล่าวถึงจุดเปลี่ยนที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวงการสงฆ์ภาคอีสานไว้ว่า การส่งพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายมายังมณฑลอุบลราชธานี ได้แก่ พระราชมนี (อ้วน ตีสู่ ภายหลังเป็นสมเด็จพระมหาวิรวงศ์) มาเป็นเจ้าคณะมณฑลอุบลราชธานี ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวัตรปฏิบัติหลายอย่างของพระสงฆ์ในภาคอีสาน โดยเฉพาะเรื่องสั่งห้ามการเลื่อนสมณศักดิ์แบบล้านช้าง และการสร้างรูปแบบโบสถ์วิหารแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในวัดสุปฏิหาราม จ.อุบลราชธานี พระสงฆ์ยังเริ่มนิยมเข้าไปศึกษาเล่าเรียนต่อที่กรุงเทพฯ ธรรมเนียมสงฆ์แบบเดิมจึงถูกละเลย ทำให้มีการนำธรรมเนียมสงฆ์แบบส่วนกลางไปปฏิบัติกันอย่างแพร่หลาย¹⁰

เมื่อนำความเห็นของนักวิชาการว่าด้วยเรื่องปัจจัยที่ทำให้โบสถ์-วิหารในภาคอีสานถูกทำลายลงไปมาประมวลกับความเห็นของผู้วิจัยทำให้สรุปได้เป็น 3 ประเด็น ได้แก่

- 1) อิทธิพลของรูปแบบและแนวความคิดที่มาจากส่วนกลาง
- 2) การไม่ตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมของตนและค่านิยมการเลียนแบบวัฒนธรรมอื่น
- 3) การสร้างใหม่ทำได้ง่ายกว่าการอนุรักษ์ของเดิม

แผนภาพแสดงสาเหตุสำคัญ 3 ประการ ที่ทำให้โบสถ์-วิหารในภาคอีสานไม่มีการสืบต่อ

สรุปพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของโบสถ์-วิหารแบบล้านช้างในภาคอีสาน

จากการศึกษาทำให้สามารถสรุปพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของโบสถ์-วิหารแบบล้านช้างในภาคอีสาน ออกเป็น 5 ช่วง ดังนี้

1) โบสถ์-วิหารแบบล้านช้างในยุคแรก อาณาจักรล้านช้างยังมีอิทธิพลเหนือดินแดนภาคอีสาน การก่อสร้างโบสถ์-วิหารจึงได้รับอิทธิพลหลักจากอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ (ศรีสัตตนาคนหุต) จนอาจเรียกได้ว่าเป็นแบบ “สกุลช่างล้านช้าง”

2) เมื่อผ่านช่วงเวลาระยะหนึ่งอาณาจักรล้านช้างเริ่มเสื่อมอำนาจลง การก่อสร้างโบสถ์-วิหารในภาคอีสานได้รับการปรับตัวให้เข้ากับ “บริบทของท้องถิ่น” จึงมีอิสระในการคิดการทำบนพื้นฐานของวัสดุที่มี จนอาจเรียกได้ว่าเป็นช่วงก้าวสู่ความเป็น “สกุลช่างไทยอีสาน” บนพื้นฐานสถาปัตยกรรมที่เรียกว่า “สิม-วิหารแบบพื้นบ้านอีสาน”

3) ช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา สังคมในภาคอีสานมีความเปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับ จากปัจจัยหลายด้านรวมถึงการเข้ามาของอาณาจักรฝรั่งเศสและการอพยพของชาวเวียดนาม (ญวน) ส่งผลให้เกิดการประยุกต์รูปแบบจนอาจเรียกได้ว่าเป็นช่วง “สิม-วิหารแบบพื้นบ้านประยุกต์” ซึ่งแบ่งแยกย่อยออกเป็น “สิม-วิหารพื้นบ้านที่ประยุกต์โดยชาวบ้านอีสาน” และ “สิม-วิหารพื้นบ้านประยุกต์โดยช่างญวน”

4) หลังจากที่ยอมพล ป. พิบูลสงคราม และกรมศิลปากรผลิตแบบมาตรฐานขึ้นมา ประกอบกับการคมนาคมที่สะดวกขึ้น มีการสร้างทาง

รถไฟ ส่งผลให้อิทธิพลจากภาคกลางหลังไหลเข้าสู่ภาคอีสาน ทำให้เกิดการ
สร้าง “สิม-วิหารพื้นบ้านรูปแบบผสมภาคกลาง” ขึ้น

5) ช่วงรัชกาลปัจจุบัน เป็นช่วงที่สิมเก่าเริ่มพังทลายลง การรักษา
เป็นไปยากลำบาก ค่านิยมของชาวบ้านภาคอีสานเปลี่ยนไป ประกอบกับ
ชุมชนมีขนาดใหญ่ขึ้น ส่งผลให้เกิดการรื้อสิมเก่าแล้วสร้าง “โบสถ์ใหม่แบบ
ภาคกลาง” เป็นที่ปรากฏทั่วไป

การอนุรักษ์และพัฒนาโบสถ์-วิหารในปัจจุบัน

บทบาทของกรมศิลปากร

กรมศิลปากรเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทโดยตรงในการประกาศขึ้นทะเบียน
โบราณสถานที่สำคัญทั่วประเทศ ฉะนั้นโบสถ์-วิหารในภาคอีสานที่มีรูปแบบ
งดงามหรือมีลักษณะเด่นทางศิลปสถาปัตยกรรมจะได้รับการประกาศขึ้น
ทะเบียนทั้งสิ้น ซึ่งในทางกฎหมายแล้วส่งผลให้ทางวัดไม่สามารถระทำการ
รื้อโบสถ์-วิหารโดยพลการ แต่ก็เคยมีกรณีที่ทางวัดทำการบูรณะโดยลำพัง
เนื่องจากขาดการสนับสนุนจากทางกรมศิลปากร ส่งผลให้รูปแบบและ
รายละเอียดบางอย่างแบบดั้งเดิมได้ถูกทำลายหลักฐานไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์

บทบาทของสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์

สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์มีภารกิจหนึ่งที่สำคัญ คือ การ
อนุรักษ์มรดกศิลปสถาปัตยกรรม โดยทางสมาคมฯ จะมีการประกาศมอบ
รางวัลสถาปัตยกรรมดีเด่นในด้านต่างๆ เป็นประจำทุกปี รางวัลที่มอบให้กับ
ทางวัดที่มีสถาปัตยกรรมดีเด่น คือ ด้านอาคารอนุรักษ์ดีเด่น มีโบสถ์-วิหาร
แบบล้านช้าง หรือสิมหลายหลังที่ได้รับรางวัลสถาปัตยกรรมดีเด่นประเภท
อาคารอนุรักษ์ดีเด่น ได้แก่

สิมวัดโพธิ์ศรี จ.ขอนแก่น, สิมวัดกลางโคกค้อ จ.กาฬสินธุ์, สิมวัด
ไตรภูมิคณาจารย์ จ.ร้อยเอ็ด, สิมวัดจักรวาลภูมิพิณ จ.ร้อยเอ็ด, สิมวัดราศี-
ไสล จ.ร้อยเอ็ด, สิมวัดแจ้ง จ.อุบลราชธานี, วิหารวัดมโนภิรมย์ จ.มุกดาหาร

นอกจากนี้แล้วสถานศึกษาและหน่วยงานของท้องถิ่นในพื้นที่ภาค
อีสานยังมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมอีกเช่นกัน สถาน
ศึกษาที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ ได้แก่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม และมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี โดยสถานศึกษาเหล่านี้สามารถ
ทำแบบและโครงสร้างของสิมแบบพื้นบ้านนำเสนอไปสู่ชุมชนได้

เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่หลายหน่วยงานมีเจตนาที่ดีในการที่จะ
อนุรักษ์องค์ประกอบต่างๆ เอาไว้ แต่ต่างทำหน้าที่ของตนโดยขาดการประสาน

ความร่วมมือ และด้วยข้อจำกัดต่างๆ หลายประการจึงทำให้หลักฐานอยู่
กระจัดกระจาย ขาดการเชื่อมโยงซึ่งกันและกันเท่าที่ควร

“แขนนาง” คือ
องค์ประกอบสำคัญของ
โบสถ์-วิหารแบบล้านช้างที่
มักถูกนำมาจัดแสดงให้ชม
ในพิพิธภัณฑ์ (ในภาพนี้คือ
แขนนางที่พิพิธภัณฑ์สถาน
แห่งชาติ อุบลราชธานี)

นอกจากนี้จากการศึกษาวิจัยสามารถจำแนกปัจจัยที่ทำให้โบสถ์-
วิหารแบบล้านช้างในภาคอีสานมีการเปลี่ยนแปลงได้ดังนี้

ปัจจัยด้านวิถีชีวิตและสภาพทางเศรษฐกิจ (Way of life and economic factor)

ได้แก่ ระบบการผลิตเกษตรกรรมแบบยังชีพเปลี่ยนเป็นระบบอุตสาหกรรม
ส่งผลให้ความผูกพันกับถิ่นฐานและชุมชนลดน้อยลง วัดมีบทบาทลดน้อยลง มี
การใช้งานลดน้อยลง สภาพเศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น มีงบประมาณมากในการ
ก่อสร้างมาก จึงสร้างใหม่เป็นรูปแบบที่ใหญ่โตอลังการ ระบบเศรษฐกิจแบบ
ใหม่ไม่เอื้อต่อการสืบต่อเชิงช่าง

ปัจจัยด้านเทคโนโลยี/ ภูมิปัญญาด้านวัสดุ (Technological/ Material factor)

ได้แก่ ภูมิปัญญาเชิงช่างแบบเดิมไม่ได้รับการสืบต่อ เนื่องจากไม่ตอบสนองต่อ
วิถีแห่งการดำเนินชีวิต เกิดเทคโนโลยีใหม่ๆ ขึ้นมาแทนเทคโนโลยีแบบดั้งเดิม
(ง่ายกว่า ประหยัดกว่า รวดเร็วกว่า) วัสดุแบบดั้งเดิมคือไม้ หายากมากขึ้น

หรือแพงมากขึ้น มีวัสดุใหม่ที่ราคาถูกลงในระบบอุตสาหกรรมและระบบการก่อสร้างสมัยใหม่ เช่น คอนกรีตเสริมเหล็ก หรือโครงสร้างเหล็ก เกิดปูนซีเมนต์ปอร์ตแลนด์แทนการใช้ “ปูนสะทาย” แบบดั้งเดิม เกิดการใช้สังกะสีแทนการใช้ไม้แป้นเกล็ด

ปัจจัยด้านศาสนาและความเชื่อปัจจัยด้านค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไป (Religion, belief and Values Factor)

ได้แก่ แนวคิดและความเชื่อของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เกิดการปรับตัวใหม่ไปเป็นความเชื่อแบบวัฒนธรรมส่วนกลางมากขึ้น รูปแบบอาคารจึงเลียนแบบภาคกลางมากขึ้น รูปแบบที่เรียบง่ายและขนาดเล็ก ไม่ตอบสนองต่อค่านิยมที่ต้องการความวิจิตรและยิ่งใหญ่อยู่ถาวร ค่านิยมของเจ้าอาวาส ค่านิยมของชาวบ้านเป็นตัวกำหนดรูปแบบ

ปัจจัยด้านการเมืองการปกครองและนโยบายจากส่วนกลาง (Politics and Government/ public policy factor)

ได้แก่ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา เริ่มมีแนวคิดจากส่วนกลางเข้าไปเผยแพร่ยังภาคอีสานหลายระลอก เช่น กรณีสมเด็จพระมหาวิริวงศ์ (อ้วน ตีสโล) แนวคิดนิกายธรรมยุติกจากส่วนกลาง การสร้างวัดสุปฏิหาราม กรณีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส ดำริให้พระนวกาโรวิท (เกลื่อน หงสกุล) ทำการรวบรวมแบบวัดไว้เป็นแบบอย่างสำหรับวัดที่จะสร้างทั่วราชอาณาจักร และกรณีแบบมาตรฐานสมัยจอมพล ป. สำหรับนำไปก่อสร้างทั่วราชอาณาจักร

ปัจจัยด้านความเสื่อมสภาพและการบำรุงรักษา (Degeneration and maintenance factor)

ได้แก่ การบำรุงรักษาเป็นไปอย่างยากลำบาก ใช้งบประมาณมาก กรมศิลปากรจะทำการอนุรักษ์เฉพาะที่มีคุณค่าทางศิลปะ หรือแม้จะขึ้นทะเบียนแล้วก็ไม่ทันต่อการรื้อถอนโดยเจ้าอาวาสและกรรมการวัด

ปัจจัยเรื่องความต้องการพื้นที่ใช้สอยที่เปลี่ยนไป (Space requirements factor)

ได้แก่ ความต้องการพื้นที่ใช้สอยเพิ่มมากขึ้น โบสถ์วิหารแบบเดิมรองรับไม่เพียงพอ เป็นต้น

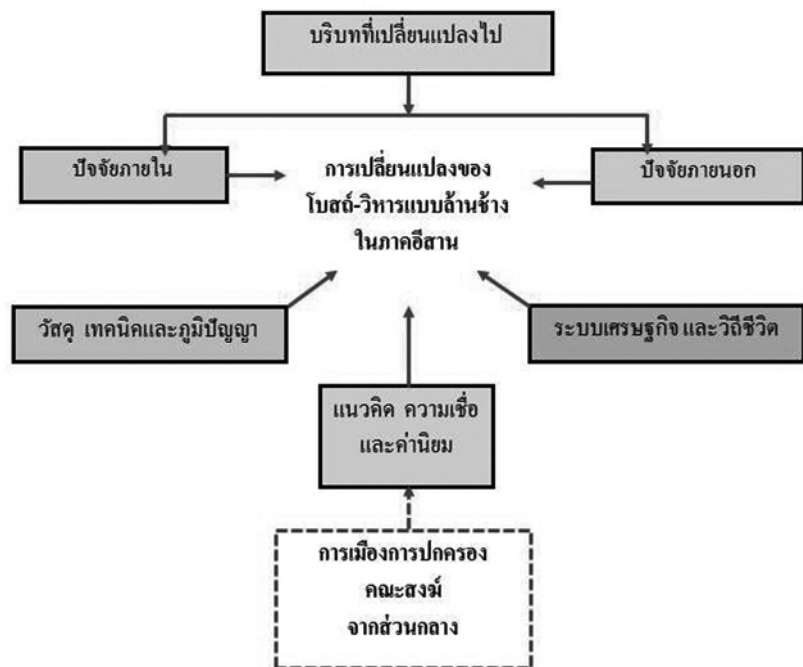
จากเหตุปัจจัยดังกล่าวที่ได้อธิบายข้างต้น สามารถนำไปสู่ข้อสรุปที่เป็นแนวคิดหรือทฤษฎีสำหรับอธิบายความเปลี่ยนแปลงและการหยุดพัฒนาการของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมจากกว้างไปแคบ (เฉพาะเจาะจง) ได้ดังนี้

บทสรุปจากการวิจัย

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบสถาปัตยกรรม

1. เกิดจาก “บริบททางสังคมวัฒนธรรม” ที่เปลี่ยนไป
2. สามารถจำแนกปัจจัยในภาพรวมออกได้เป็น “ปัจจัยภายใน” และ “ปัจจัยภายนอก”
3. พบว่ามีปัจจัยที่เฉพาะเจาะจงซึ่งแบ่งออกเป็น 3 หมวดที่สำคัญ ได้แก่
  - 3.1 วัสดุ เทคนิค และภูมิปัญญา
  - 3.2 ระบบเศรษฐกิจ และวิถีชีวิต
  - 3.3 แนวคิด ความเชื่อ และค่านิยม

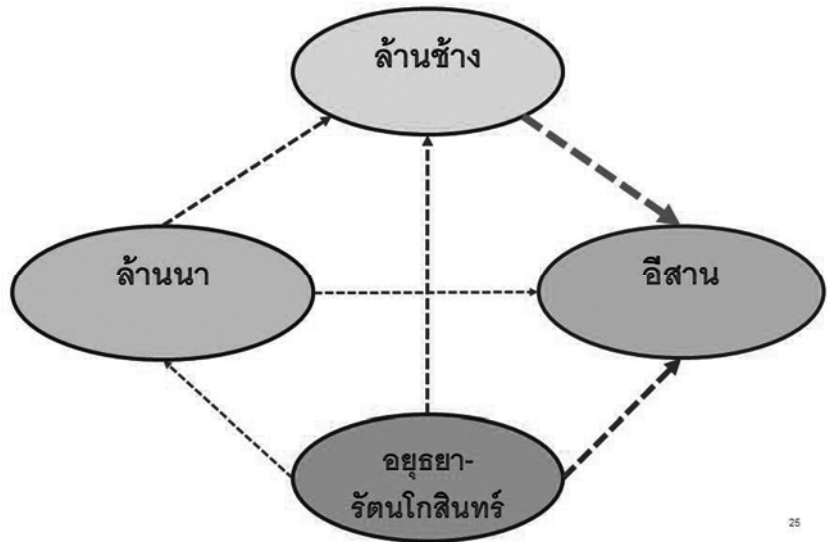
ทั้งนี้ยังมีปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลในช่วงหลังนั้นคือ ปัจจัยจาก “ส่วนกลาง” ทั้งในด้านการเมืองการปกครอง และคณะสงฆ์ ซึ่งสามารถนำมาสรุปเป็นแผนภูมิความสัมพันธ์ได้ดังนี้

แผนภูมิความสัมพันธ์
ส่วนกลาง

จะเห็นได้ว่างานวิจัยทั้งหมดที่ได้นำเสนอมานี้เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของล้านช้าง พื้นที่ภาคอีสาน และภาคกลาง (ส่วนกลาง) แต่ไม่ได้ทำการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของรูปแบบและแนวคิดกับล้านนาเท่าที่ควร ฉะนั้นจึงมีข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไปว่า ควรที่จะต้องศึกษาความสัมพันธ์ของอีสานกับล้านนาเพิ่มเติมอีกด้วย เพื่อนำไปสู่ความสัมพันธ์ในลักษณะที่เรียกว่า “สี่เหลี่ยมความสัมพันธ์”

แผนภาพแสดงข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไปที่จะนำไปสู่การมองเห็นความสัมพันธ์ของล้านช้าง ล้านนา อีสาน และรัตนโกสินทร์อย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น

เชิงอรรถ

¹ การรถไฟแห่งประเทศไทย, 100 ปี รถไฟไทย : 26 มีนาคม 2540 ครอบรอบวันสถาปนากิจการรถไฟ 100 ปี (กรุงเทพฯ : การรถไฟ, 2540), 75.

² เรื่องเดียวกัน, 83.

³ อเนก นาวิกมูล, *นานาช่างครึ่งคูนปู่* (กรุงเทพฯ : แสงดาว, 2547), 115.

⁴ สมใจ นิ่มเล็ก, “ลิม : สถาปัตยกรรมอีสาน,” *หน้าจั่วฉบับประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรมไทย*, 4 (กันยายน 2549) : 16-33.

⁵ วิโรฒ ศรีสุโร, *ชาตอีสาน* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้า, 2539), 425.

⁶ สมใจ นิ่มเล็ก, “ลิม : สถาปัตยกรรมอีสาน,” *หน้าจั่วฉบับประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรมไทย*, 16-33.

⁷ ดีก แสนบุญ, “ลิมอีสาน...รักษื้อ ร้าง สร้าง ทูบ...!!,” *ศิลปวัฒนธรรม* 29, 4 (เมษายน 2551) : 51.

⁸ พิริยะ ไกรฤกษ์, *กิ่งพุทธกาลพุทธศิลป์ไทย* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ, 2555), 64.

⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, *เจดีย์ พระพุทธรูป ฮูปแต้มลิม ศิลปะลาวและอีสาน* (กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, 2555), 115.

¹⁰ ธวัช ปุณโณทก, *ศิลาจารึกอีสาน* (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2530), 46.

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

การรถไฟแห่งประเทศไทย. 100 ปี รถไฟไทย : 26 มีนาคม 2540 ครอบรอบวันสถาปนากิจการรถไฟ 100 ปี. กรุงเทพฯ : การรถไฟ, 2540.
เจ้าคำหมั้น วงกตรัตนะ. *พงศาวดารชาติลาว*. พิมพ์ครั้งที่ 2. เวียงจันทน์ : หอสมุดแห่งชาติ, 1971.
ฉวีทิพ ดิศกุล ณ อยุธยา. *พงศาวดารเมืองล้านช้างและลำดับสกุลสิทธิสารบุตร ราชตระกูลล้านช้างเวียงจันทน์*. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2535. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อม ฉวีทิพ ดิศกุล ณ อยุธยา 2535).
ณัฐภูพล ตันมิ่ง. *ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองเชียงคาน*. เลย : ม.ป.ท., 2555.

ดวงไข หลวงพะสี. *คู่มือพงสาวะดาน คนลาว แผ่นดินของลาว*. พิมพ์ครั้งที่ 3. เวียงจันทน์ : โรงพิมพ์หนุ่มลาว, 2544.

ดีก แสนบุญ. “ลิมอีสาน...รักษื้อ ร้าง สร้าง ทูบ...!!.” *ศิลปวัฒนธรรม* 29, 4 (เมษายน 2551) : 50-51.

ธวัช ปุณโณทก. *บันทึกประวัติศาสตร์ของประชาชนชาวอีสาน*. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2551.

_____. “ประวัติศาสตร์สังคมอีสานสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” *ศิลปวัฒนธรรม* 3, 7 (กรกฎาคม 2525) : 32-38.

_____. *พื้นเวียง : การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอีสาน*. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

_____. *ศิลาจารึกอีสาน*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2530.

นพการโกวิท, พระ. *แบบนวงกรม*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2528.

ปลีตา สะหวัดวง. *ศิลปะลายลาวโบราณหลวงพะบาง*. เวียงจันทน์ : สถาบันค้นคว้าศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ สปป. ลาว., 1988.

พิริยะ ไกรฤกษ์. *กิ่งพุทธกาลพุทธศิลป์ไทย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ, 2555.

ภาพเก่าเมืองร้อยเอ็ด. ร้อยเอ็ด : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติร้อยเอ็ด, 2556.

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

วสันต์ ยอดอมิ. *ลิมพื้นถิ่นในเขตภาคอีสานตอนบน*. กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย ศิลปากร, 2545.

วิภาคววดล, พระ. *บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม*. กรุงเทพฯ : กรมแผนที่ทหาร, 2533.

วิโรฒ ศรีสุโร. *ชาตอีสาน*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้า, 2539.
_____. *ลิมอีสาน*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้า, 2536.

สงวน รอดบุญ. *พุทธศิลป์ลาว*. กรุงเทพฯ : ภาควิชาศิลปศึกษา วิทยาลัยครูธนบุรี, 2526.

สมใจ นิ่มเล็ก. “ลิม : สถาปัตยกรรมอีสาน.” *หน้าจั่วฉบับประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรมไทย*, ฉบับที่ 4 (กันยายน 2549) : 16-33.

สมาคมสถาปนิกสยาม. 174 *มรดกสถาปัตยกรรมในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยาม, 2547.

_____. 183 *มรดกสถาปัตยกรรมในประเทศไทย เล่ม 2 : 1 ทศวรรษรางวัลอนุรักษ์ดีเด่น 2546-2555*. กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยาม, 2555.

สุมาลี เอกชนนิยม. *Stubแต่้มในลิมอีสาน งานศิลป์สองฝั่งโขง*. กรุงเทพฯ : มติชน, 2548.

สุวิทย์ จิระมณี. *ลิมพื้นที่ถิ่นภาคอีสานตอนกลาง*. กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

_____. *ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานในวัฒนธรรมไทย-ลาว*. ชลบุรี : คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545.

สุวิทย์ ชีรสาคัด. *ประวัติศาสตร์ลาว 1779-1975*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

อเนก นาวิกมูล. *นานาช่างครั้งคุณปู่*. กรุงเทพฯ : แสงดาว, 2547.

แอมอนิเย, เอเจียน. *บันทึกการเดินทางในลาว ภาคหนึ่ง พ.ศ. 2438*. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539.

_____. *บันทึกการเดินทางในลาว ภาคสอง พ.ศ. 2440*. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541.

ภาษาต่างประเทศ

Carne, L. *Travels on the Mekong : Cambodia, Laos and Yunnan : the political and trade report of the Mekong exploration commission (June 1866-June 1868)*. Bangkok : White Lotus, 1995.

Cupet, C. *Among the tribes of Southern Vietnam and Laos : 'wild' tribes and French on the Siamese border (1891)*. Bangkok : White Lotus, 1998.

De Marini, G.F. *A new and interesting description of the Lao Kingdom (1642-1648)*. Bangkok : White Lotus, 1998.

Delaporte, L. *A pictorial journey on the old Mekong Cambodia Laos and Yunnan/ Louis Delaporte and Francis Garnier ; translated and composed by Walter E. J. Tipps*. Bangkok : White Lotus, 1998.

Garnier, F. *Further travels in Laos and in Yunnan : the Mekong Exploration Commission report (1866-1868)*. Bangkok : White Lotus, 1996.

Harmand, F.J. *Laos and the hill tribes of Indochina : journeys to the Boloven P, Plateau, from Bassac to Hue through Laos, and to the origins of the Thai ; translation and introduction by Walter E.J. Tips*. Bangkok : White Lotus, 1997.

Keyes, C. *Isan : regionalism in Northeastern Thailand*. Bangkok : White Lotus, 1995.

McCarthy, J. *Surveying and exploring in Siam : with descriptions of Lao dependencies and of battles against the Chinese Haws*. Bangkok : White Lotus, 1994.

Mouhot, H. *Travels in Siam, Cambodia, Laos, and Annam*. Bangkok : White Lotus, 2000-2009.

Neis, P. *Travels in upper Laos and Siam : with a account of the Chinese Haw Invasion and Puan Resistance*. Bangkok : White Lotus, 1997.

Pavie, A. *Atlas of physical economic and social resources of the lower Mekong Basin*. New York : s.n., 1968.